

TÁNCZOS VILMOS

EGY CSÍKI PARASZTGAZDASÁG TÁRGYAI ÉS A TÁRGYAKKAL KAPCSOLATOS NYELVI KIFEJEZÉSEK (IGAVONÁS, TEHERSZÁLLÍTÁS, SZÁNTÁS)

*„Nem lehet addig szerencsétlen az ember, amíg egy
rozsdás szeghez is hozzá tudja gondolni az egész életét.”*

(Krúdy Gyula)

KIVONAT: Az alábbi etnográfiai és nyelvészeti jellegű közlemény egy csíki parasztgazdaság igavonással, teherszállítással és szántással kapcsolatos hagyományos néprajzi tárgyait veszi számba a tárgyakra vonatkozó magyarázatok, népi közlések és képmellékletek segítségével. Ezek a tárgyak ma már nincsenek gyakorlati használatban, de többségük múzeumi tárgyként ma is eredeti helyén megtalálható. Leltárszerű számbavételük etnográfiai szempontból azért fontos, mert a tárgyak és a hozzájuk kapcsolt népi történetek, személyes vallomások, hiedelmek stb. egy életvilág történeti átalakulásáról, illetve teljes megszűnéséről tanúskodnak. Ugyanakkor a tárgyak népi megnevezéseinek, valamint az ezekkel alkotott összetettebb nyelvi kifejezéseknek számbavétele nyelvészeti (dialektológiai) szempontból is fontos. A közlemény része a *Csíkセントkirályi székely tájszótár és szólástár* című készülő nagyobb munkámnak.

KULCSSZAVAK: hagyományos néprajzi tárgyak, teherszállítás, szántás, muzeológia, dialektológia, székely tájnyelv

VILMOS TÁNCZOS

OBJECTS OF A PEASANT FARM FROM CSÍK COUNTY AND LINGUISTIC EXPRESSIONS RELATED TO THE OBJECTS (YOKING ANIMALS, LOAD TRANSPORTATION, PLOUGHING)

ABSTRACT: The following ethnographic and linguistic article enumerates the traditional ethnographic objects of a peasant farm in Csík related to yoking animals, load transportation and ploughing with the help of explanations, folkloric accounts and photo appendices. These objects are no longer in practical use, but most of them can still be found in their original places as museum objects. Their inventory-like enumeration is important from an ethnographic point of view because the objects and the folk stories, personal testimonies, beliefs, etc. connected to them bear witness to the historical transformation or the complete disappearance of a way of life. At the same time, taking stock of the vernacular names of objects and the more complex linguistic expressions associated with them is also important from a linguistic (dialectological) point of view.

The article is part of my upcoming larger work entitled *Dictionary of the Szekler Regional Language and Popular Sayings of Csíkszentkirály*.

KEYWORDS: traditional ethnographic objects, load transportation, ploughing, museology, dialectology, Szekler regional language

A jelen közlemény szótárszerűen mutatja be egy csíki parasztgazdaság hagyományos tárgyainak azt a részét, amely az igavonással, teherszállítással, erdőléssel és az állati erővel végzett földmégműveléssel kapcsolatos. A tárgyakra vonatkozó néprajzi és nyelvi anyagot alfabetikus rendbe állított szócikkek tartalmazzák. A szócikk élén a **címszó** (kövér betű) áll, amely legtöbbször helyi tájszó, de lehet köznyelvi magyar szó is. A címszavak közötti vagy a címszavakon belüli egyéb egységek közötti alternatív nyelvi változatokat ~ jel jelöli. Egy-egy szócikk tartalmával összefüggő, ezt más vonatkozásban is megvilágító további szócikkekre →**utalások** irányítják rá a figyelmet, amelyek sűrűn fordulnak elő azért is, hogy az összetartozó szócikkek együttes olvasata révén az érdeklődő számára helyreállítható legyen egy-egy adott tartalmi egység, amely az alfabetikus elvet követő anyagközlés miatt óhatatlanul megbomlik. A szócikkben a címszó után mindig magyarázat (álló betű) következik, amit esetenként egy vagy több idevágó *népi közlés* (dőlt betű) követ. Ha a címszó állandósult nyelvi kifejezésekben (például helyi szólásokban, közmondásokban) is felbukkan, ezeket a **frazológiai kapcsolatokat** (kövér dőlt betű) az **Fr. rövidítés előzi meg**. Ugyanígy vannak kiemelve az **igei kifejezések** (**Kif.**) és a több szóból álló – legtöbbször jelzős – egyéb **nyelvi szerkezetek** (**Sz.**). Az **Nr.** rövidítés után a szócikkhez vagy ennek valamely részéhez tartozó további néprajzi adalékot, magyarázatokat találjuk. A szócikkeket a *fényképmelléletekre* való hivatkozás zárja. Egy-egy képre több szócikk végén is történik utalás, ha az illető kép több jelenség, részfogalom stb. illusztrálására is alkalmas.

ágos ~ **ágas** a szekér része, az *elő-* v. *utótüngély* és a *párna* közé beépített, hátrafelé villaszerűen elágazó fa, amely benyúlik a szekér alá; az *előágas* két szárát a szekér alatt az *éha* köti össze **Sz.** *ágos* ~ *ágas orrára járó vas Ez a vas itt pedig az ágos orrára jár rëa. Azt és melegën ütik rëa. Az ágosba a rúd belémnyën, s oda belöll az ágos orrára van rëatëve.* (9. kép)

→**éha**, →**előágos**, →**előtüngély**, →**párna**, →**utoágos**, →**utótüngély**

agykarika ~ **kerekfejre való karika** a *kerekfej*et (kerékagyat) kívül és belül összeszorító *karika* (6. kép)

→**karika** (*kerekfejre való karika*), →**kerekfej**

akasztólánc a szekérkerék vagy a szántalp megkötésére szolgáló lánc a lejtőn lefelé haladó jármű sebességének korlátozása céljából *A szán talpa alá, amikor nagy lejtőn jöttek bé, réaakasztották az első felinél. A szán húzta magára. Akasztóval lehetett állítani, hogy jobban fogjon.*

aljfa

→**járomaljfa**

bakkszán 1. csak első *szánállakat (szánélő)* tartalmazó szánszerkezet, amelyet erdőléskor hosszú fatörzsek szállítására használnak; a *bakkszánra* helyezett fatörzs hátsó része a földön csúszik; ilyen funkcióban leggyakrabban a *szánutó* ~ *bakóca* ~ *baksa* fordul elő, de a *fürgentyüvel* is ellátott *szánélőből* is lehet *bakkszánt* képezni **Nr.** A *bakkszán* általában könnyebb szánfajta, és gyakran a mérete is kisebb a szokásosnál. *Baksának* is nevezik.; A *bakkszán*on való szállítás sajátos módja, hogy a *bakkszán* *fürgentyüjére* mintegy 3 méter hosszú, kötőrúd vastagságú fenyőfákból kétoldalt egy-egy *nyoszolya* nevű csúsztatót szerelnek, amelynek két földön csúszó fáját hátul egy *kéresztfával* összekötik, és az így keletkezett szerkezetre (*nyoszolyás szán*) rakodnak. A *nyoszolyákat* *rókancákkal*, sőt hevederekkel is el lehet látni.¹

2. gyermekjáték, utánzó játékszer, kis gyermekszán, amelyet a gyermekek a földön húzogatnak: mogyorófavesszőből (vagy más vesszőből) félkörívben hajlított két kis „szántalp”, amelyek közé fent „rudat” (rendszerint mogyorófabotot) illesztnek

→**csúszó**, →**fürgentyü**, →**rókanca**, →**szán**, →**szánáll**, →**szánélő**, →**szánláb**,
→**szánutó**, →**teke** (*tekét köt*), →**vonorcok**

bakóca →**szánutó**

baksa →**szánutó**

bihalszeker ~ **bivalszeker** bivalyszekér

bordica járombélfa, vagyis a járom középső lapos fája, amely összeköti a *járomfát* és a *járomaljfát*; a rajta lévő lyukakkal lehet szabályozni a *járomfa* (*járomfejfa*) és a *járomaljfa* távolságát, vagyis lehet állítani a járom nagyságát a szarvasmarha nyakának megfelelően. (8. kép)

¹ A *nyoszolyás szán*ról bővebben: Haáz 1942, 22–23.; Paládi-Kovács 2003, 206–207.

→**bordicaszég**, →**járom**, →**járomaljfa**, →**járomfa**

bordicaszég a járom *bordicájának* lyukjaiba helyezhető szeg, amellyel a járom nagyságát lehet szabályozni (8. kép)

→**bordica**, →**járom**, →**járomaljfa**, →**járomfa**

borna borona; rögtörő, talajt egyengető, a szántás porhanyítását szolgáló és magtakaró eszköz *A bornát én apóssomtól, Gál Balázstól örököltem. Vót itt-hon még egy régi, de az elromlott, s elbontották.; Akkoriba történt, hogy az apám bátyja, Ábel feleségének valahol valami földcskét adtak vót örökségbe, de a föld keskeny vót erőst. Ezén apám kifogott, s a menyecskét egyszerű megviccelte. A favágócsutakon a bornát kérésztültette, s azt mondta a fiatalasszonnnak:»Gyere, Terez, légy szíves, egy kicsit segélj!« »Hát mit?« »Hát azt, hogy ezt a bornát fűrészeljük el.« »Hát te megbolondultál-é, azt te métt akarod elfűrészélni?« »Még kéne valahogy bornáljuk a földedét, de hát a más földjít nem húzathassuk el.« Ez egy kicsit csúfondárosság vót apámtól, hogy az asszony olyan kicsi földet kapott. Csinálta a komédiát, hogy ha a borna széjesebb, mind a föld amekkora, akkor hát a bornából ki kell vágni. **Sz. borna után** Még borna után és lehetett szédni pityókát eleget.*

→**fa~**, →**vas~**

bornafog boronafog *Lakatos Mihály apjának vót egy fabornája, a foga és fából vót. Mikor herét vettek, az apró heremagot aval húzatták belé, hogy a vasborna ne húzza erőssen belé. A vasborna túl nehéz vót.*

bornakeret téglalap alakú fából készült keret, amelybe a *bornafogak* illeszkednek

bütüdeszka a szekérderekat elül és hátul lezáró deszkarekesz – **Nr.** *A kicsi v. félvágás szekérnek a bütüdeszkák kötelező tartozéka, a nagy v. hordó v. egészvágás szekér esetében használatuk alkalmoszerű, csak apróbb rakomány szállításakor teszik fel. (5. kép)*

→**óaldészka**, →**szeker**, →**üllésdészka**

capina ~ **fahúzó csákán** farönkök mozgatására szolgáló eszköz *A capina fahúzó csákán. Eggyik így mondta, s a másik úgy mondta. (4. kép)*

→**csákán** (*fahúzó csákán*)

cigánlanc kovácsolt lánc *Ezelőtt a szánhoz cigánlanc kellett. A gyári láncnál a cigánlanc jobb vót a húzatáshoz.*

→**sínszög**

cug ~ **cúg** A szekér, szán vagy eke *vasazatához* tartozó négyzet vagy téglalap alakú zárt vastárgy, amely két résztárgyat szorít össze **1. cuk ~ cúg ~ fojtókarika** összefogja a *téngélyt* és a *párnát*. *A cuk a téngélyt s a párnát összefogja. Olyan cuk és van, amelyiknek féjjel lik van a végén, s ott melegén egy széget beléütnek, s osztán így összehajtsák, rëaverik, hogy szorítsa fél, húzza össze. Azétt meleg, hogy kovács csinálta. Ezt beléütik a kerekfejbe belől a belső felire, s azt és így esszehúzássák meleg széggel. 2. az ekén a hosszuvasat fogja fel a gërendélyre*

→ **fojtókarika**, → **hosszuvas**, → **párna**, → **téngély**

csákán ~ **csákány** csákány Sz. *fahúzó csákán*

→**capina**

csaptattyu ~ **csaptattyukaró** erdőlés dőltkor a fával megrakott szekér lekötésére szolgáló vastagabb, erősebb fa vagy karó, amellyel a farakományt átkötő láncot csavarással megszorítják *A csaptattyu alá soha nem szabad bëülni, hogy ha valami veszély van, tudjál szabadulni.; [Olyant tud-ë, hogy mëghalt a csaptattyu alatt valaki?]* Igën, André János. *gyermëk vótam, de értem. Úgy vót, hogy ott jött le az Árnyékúton egy szeker fával. Ott Csorba kertbe a patakon kújjel, a patakon túl ott a Kerekfödi út felé. Ott azon az úton sár szokott lënni. Ott kújjel legëlö vót, ott útaltak. Két-három út és vót, jól emlékszem. S akkor ez a János bá... ő erdös embër vót, s mégës azt a butaságot mëgcsinálta, hogy úgy ült fél a szekerre, hogy a lábait bëtette a csaptattyu közi. A szeker mëgbillent s eldölt. S azétt csipte oda, hogy bëtette vót a lábát. Hát nem szabad olyant csinálni! De vagy nem figyelt oda, vagy nem gondolt arra, hogy eldöl a szeker. Jó ülése vót úgy. S ahogy eldölt, még sokáig kiábált, de hovatovább hogy mozdult a szeker, addig s addig nyomta hovatovább, hogy ott mëg kellett haljon. Ègy darabig kiábált, me vótak ott, akik hallották. De ha ne üljön bé, akkor vagy leszökik vagy leveti a szeker, s akkor nem hal mëg.*

csaptattyulánc a *csaptattyu* megkötésére szolgáló lánc *Erdölni viszëk legalább két csaptattyuláncot.*

→**lánc**

csiga a széna- vagy gabonarakomány láncsal vagy kötéllal történő leszorítását szolgáló csiga az egészvágás szekér hátulsó részén (6. és 7. kép)

→**csigáz**

csigáz a széna- vagy gabonarakomány *csiga*, két *lapocka* és *szeferkötő lánc* segítségével a szekéren leszorítja (6. és 7. kép)

→**csiga**, →**kötőrúd**, →**lánc** (*szeferkötő lánc*), →**lapocka**, →**szefer** (*egészvágás szefer*)

csipke a szekérlajtorja alsó és felső oldalát összefogó fog *A csipke az, amelyik a lajtorja alját s a felső felit összefogja. Úgy hitták azt hogy csipke. A bükkfahordó szefer lajtorjáján keményebb csipkék vótak, de nem vót rajta annyi.; A lajtorját a terü a kereknek nekinyomta, úgy, hogy a kerek a lajtorján a csipkéket súrolta.*

→**lajtorja**

csúszó terüt szállító szekéren vagy szánon alkalmazott földön csúszó kisebb-nagyobb gerenda, ami szükség esetén ideiglenesen kiegészíti a jármű szerkezetét *A letörött tengerszék alá csúszót szöréltem, szóval egy tekét köttem, s azt a szefer fát úgyös szálíg hazahoztam!*

→**teke** (*tekét köt*)

dörökszeg nagyobb, erős szeg, amely a *szeferelöt* és a *szeferutót* a *nyújtó* révén összekapcsolja

→**szeferelöt**, →**szeferutó**, →**nyújtó**

dögszefer az elhullott állatok szállítására alkalmas könnyű szekéralkalmatlóság, amely két keréken (gyakran a talyigán) nyugvó, hátrabilenthető rakfelületet tartalmaz, amelyen láda is elhelyezhető **Nr.** Az elhullt állatok szállításán kívül gyakran használták a szántáshoz szükséges eszközök (*ekeször*) mezőre vitelére is, ezért *eketalyigának* is nevezik. *Az erdőlészhez s a gazdálkodáshoz szükséges szörszámokra ügyelni kellett. A szeferet nem vitték ki a mezőre ha kellett, ha nem. Amikor szántani mentek, s csak az ekeszörre vót szükség, akkor azt az úgynevezett dögszeferrel vitték, aminek vót ládája és, de a lényeg benne az vót, hogy a szeferelöt, az első kerekét a talyigával helyettesítették, hogy a rendes elöt ne kelljen kivinni a mezőre, hogy ott az essö üsse, s a nap süsse. A talyigára a szántáshoz amúgy és szükség vót, s ha bétették az elö helyett, akkor megbírta a bornát, az ekét s a vetőmagot az és. Nr.* A csíki falvakban a farsangi időszak végén, húshagyókedden a farsangi bábut tették dögszeferre, és másnap, a böjti időszak kezdetének számító hamvazószerda reggelén a zenészeket is dögszeferre ültették, úgy vitték végig őket a falun.

→**ekekabala**, →**ekeszër**, →**eketalyiga**, →**talyiga**

éha – a *rúdszárny*hoz kapcsolt *ágas* szekérderék alá beérő két végét áthidaló, kb. 1 méter hosszú erős keresztléc, amelynek két alapvető funkciója van: egyfelől elősegíti a szekér elejének elfordulását, másfelől fenntartja a szekérrudat, ami így kevésbé terheli a szekeret vontató állatokat. Az *éhát dögönyegézték*, *met a nyújtó fordult rajta* **Nr.** A néprajzi és nyelvészeti szakirodalom a „bélfaként”, azaz legbelső részeként, mintegy a szekér „lelkeként”, értelmezi, arra alapozva, hogy az *éha* és szinonimái (más vidékeken: *juha*, *iha*, *gyoha* stb.) a középkorban emberi *belsőt*, *hasbelsőt* jelentettek.² Egy újabb értelmezés szerint a szekéralkatrész elnevezésének hátterében a ’csillapít, szelídít’ jelentésű *juház* szó rejlik, amelynek az a szemléleti alapja, hogy a szekérrudat is fentartó *juha* a szekér mozgásának szaggatottságát csökkenti, a fordulást simábbá teszi. Ez utóbbi hipotézis a további nyelvjárási változatok létrejöttét nem elemzi, így a Csíkban használt *éha* magyarázatára sem tér ki.³ (9. és 10. kép)

eke ígás állattal vontatott talajművelő eszköz *Az ekén a gërendëly az a fa, ami élményën a talyigára. Az ekefej rëa van fogva a gërendëlyre s a felső felire az eke szarvai. A kormánydëszka s a laposvas az ekefejre van rëafogva csavarokkal. Elötte mënyën a hosszúvas, amit rëafognak a gërendëlyre cuggal.; Az ekét a kováccsal csináltatták. Az ekefej gyári vót, amire rëajött a kormány s a laposvas. Söt elöll még hosszúvas és vót, amit az ekére elöll fëlfogtak. Ez ma má kimënt divatból, pedig az se potyára vót, me elöll vágta a fődét. A kormánydëszka az, ami boritsa a fődét. Elöll a laposvas van, s utána fel van fogva hargas kormánydëszka. **Fr. Ha az eke szarvára a kezédët rëatëtted, hátra ne nëzz!** ~ **Az eke szarvát ha mëgfogod, ne nëzz hátra!** az elhatárolás legyen végleges, az elkezdett munkát nem szabad abbahagyni *Ugyë, azt mondják, hogy aki szánt, az ne nëzzën vissza. Ha elszántad magad valamire, akkor azt csináljad, többet abba ne kételkedjél.* – A szólás bibliai eredetű: „Aki az eke szarvára teszi kezét és hátrafelé néz, nem alkalmas az Isten országára.” (Lukács evangéliuma 9,62) **Kif. eke/borna után Sz. eke szarva,***

2 Benkő 1970, 285.; MNL II. 1979, 691.

3 Holler 2015, 117–134.

eke orra, [pityóka]kapáló eke ~ [pityóka]húzató eke ~ hompoló eke Ha elrakódott a pityóka, akkor visszamentünk, s a kapával bétakartuk. De ami így kapával ütetődött el, azt kapával és kellett megkapálni, met nem vót sorba, s azt az ekével nem lehetett húzatni. Az én gyermekkoromba a harmincas évekbe még eke után nem ütettek a pityókát. Itt a faluba pityókakapáló ekéje legelőre, azt hiszem, Vitos Gábornak vót Kövesutcán. Apáink ejiszé még és üttek lenne, ha meglátták vóna, hogy lóval vagy marhával a pityóka közü béméntünk. Olyan nem létézett! Ezelőtt úgy vélekedtek, hogy az állattal nem szabad a pityókafődre réamenni, s ott tapodtatni. De osztán erre és réajött mindénki, hogy így mégés csak szaporább, s osztán eke után kezdtük rakni a pityókát. Az sorba jött, s a kapálás és könnyebb vót, ha sor vót. Met hääba vót sorba, de kapállógép akkor még nem vót. Magyar világba került vót több húzatóeke ide, ami elébb nem és a pityókának, hanem a törökbúzának vót gyártva. Met annak csak késsei vótak, de nem vót hompolója, nem lehetett a sort még feltöteni vele. Osztán a kovácsok csinálták meg a hompolót, a tötögetőt. De elyen kapállógépet nem tudott mindénki külön venni, hanem hárman-négyen vettünk egyet, s osztán avval úgy közösen kezdtük a pityókát kapálni s húzatni. **Nr.** Vasárnap és más vallásos ünnepnapokon az ekével való szántás és az állatok járomba fogása szigorú tabu volt. (2. kép)

→**cug**, →**ekefej**, →**ekekabala**, →**ekeszër**, →**gèrèndèly**, →**hosszuvas**, →**kakasszèg**, →**kormánydèszka**, →**laposvas**, →**pating**, →**vátóeke**, →**vonószíju**

ekefej az ekének az a része, amelyre a földet lent hasító *laposvasat* és a földet fordító *kormánydèszkát/kormányt* csavarral ráerősítik; gyárból vásárolták, nem kovács készítette. *Az ekefej réa van fogva a gèrèndèlyre s a fèlső felire az eke szarvai.*

ekekabala ekecsúsztató **Nr.** A szekér kímélése céljából, amikor ekével mentek szántani, a szekeret nem vitték ki a határba, hanem az ekét *fèlkabalázták*, azaz két karóból kecskelábat készítettek, úgy, hogy a karók egyik végét összeillesztették. Ezzel az *ekekabalának* nevezett V alakú alkalmatossággal az ekét felemelték, hogy ne a földön csússzon, amíg kiértek a szántóföldre. A szekér kímelésének másik módja a *dögszekerrel* való szállítás volt.

→**dögszeker**, →**ekeszër**, →**eketalyiga**

ekeszër szántáshoz szükséges tárgyak, amelyeket szántáskor szekéren a mezőre vittek: *eke, talyiga, tézsolla*, esetleg vetőmag stb. *Az ötvenes évekbe a jelszó a*

vót, hogy föld kéne, hogy ne túrjuk a másét. A jelszó a vót, hogy a föld a legbiztosabb, met azt nem vészi el sënki. De elvitték! Még a bornát és elvitték, az ekeszért és elvitték, a szekeret és elvitték.

→eke, →eketalyiga, →talyiga, →tézsolla

eketakarító ~ ekepucoló az eke sártól való megtisztítására szolgáló fából készült kisebb faeszköz *Oda az ekére félakasztotta, s mikor kellett az ekét lepucolni, akkor akasztotta ki a gërendélyből vagy az ekeszarva végiből.*

eketalyiga két kerékre (gyakran talyigára) helyezett, hátrabillethető vízszintes felületből (esetleg ládából) álló könnyű szekéralkalmatosság, amelyen az ekeszért szállították a mezőre **Nr.** „Nézd, koma, micsoda, ekelyiga! / Hogy az Isten csudájába került az oda?!” (népdal)

→dögszeker, →ekekabala, →ekeszër, →talyiga

ekevas 1. az ekefejre erősített *laposvas* és *kormánydészka* együttese **2.** a gërendélyen elül lévő *hosszuvas* másik megnevezése **Nr.** A boszorkányságot mívelő személyek által elvitt tehéntej visszavarázslása a megtüzesített ekevas megverésével történik: *Aki értette a módját, az a tehenyék tejit és el tudta vinni. Édesapám, amikor a tehent megfejte, úgyë a tejet haboson fejte, s a végin az ujját a habba belémártotta, egy kicsi habot kivëtt az ujjára, s a tehen ódalához hëzzaérintette. Ez azért vót, hogy ne vigyék el a tehennek a hasznát. Ha mégës elvitték a tejet – hallottam, hogy beszéltek –, el kellett mënni az erdőre, s onnét fehér magyarófát kellett hozni. Met magyarófa van úgyë kétféle, legalábbës én kettőt üsmerék: az egyiknek olyan fejer a hajja, s a másiknak olyan rózsaszínës. De a fehér magyarófát olyan helyről kellett hozni, hogy se jövet, se mënet vízën kërëszttül ne mënj, amíg mënsz, viszsa ne nézz, ne köszönj sënkinék, s ne szólj sënkihëz. Ha elindultál, levágod a magyarófát, hozod, s avval a fával osztán otthon még kell melegíteni egy ekevasat. Amikor a laposvas fëlforrósodott, kitüzësödött, akkor egy posztózekébe belétakarták, s akkor elkezdtek fával verni. Addig kellett ütni, amíg oda nem jött az, aki elvitte a tejet. Met hát ilyenkor lényegibe ötöt ütték, neki fájt a verës, úgyhogy végül odajött, s beszólt a kapu tetejin, hogy: »Jaj, ne üsseték immá többet, immá elég vót, immá eleget megverteték!« (2. kép)*

→eke, →hosszuvas, →kormánydészka, →laposvas

előágos a szekér előtengelye és a rá helyezett *párna* közé beépített, hátrafelé villaszerűen elágazó fa, amely benyúlik a szekér alá, és amelybe a szekérrúd is bele van erősítve (5., 9. és 10. kép)

→**ágos**, →**előtengély**, →**nyújtó**, →**párna**, →**szekerelő**, →**utóágos**

előtengély első szekértengely (9. kép)

→**szekerelő**, →**tengély**

eplén ~ **eplény** – a két *szánállat* vízszintesen összekötő fa, amely a *szánláb*akon áll és amelyre a farakományt rakják; az *eplén* két szélébe rótt rövid *rókancák* tartják oldalt a farakományt – **Nr.** Az *eplény* fája ritkábban bükk, inkább valamilyen *szíjjas* fa (juhar, nyír). Előfordul, hogy *szántalpra* szorosan egymás mellé két vagy három keskenyebb *eplényt* is elhelyeznek megfelelő számú lábra. A *két-* vagy *háromeplényű szánok* erősebbek. A szélesebb *eplény* ugyancsak tartósabb, erősebb szerkezetet eredményez. **Sz.** *egyepplényű szán, kéteplényű szán, háromeplényű szán.* (3. kép)

→**szánáll**, →**szánláb**, →**rókanca**

erdől fogattal fát hoz az erdőről *Nyárba se könnyűd egy szeker fát készíteni s hazahozni, de télbe még nehezebb erdőlni.*; *Ezelőtt nem vót gumicsizma se, akkor bocskorba mentek erdőlni.* **Sz.** *erdőlő lánc, erdőllő ötözet ~ erdőllő ruha* Az erdőllő ötözet nálam ebből áll: egy bőrös, egy essőköppeny s két nagyobb csérgedarab a tehenyekre.; *Mintha a medve megtépte vóna olyan az erdőllő ruhája.*; **erdőlő szeker**

erdőlés fogattal történő fahordás az erdőről *Ezelőtt úgy vót, hogy ősz felé a birtokosság erdejibe a fát megmútatták. Mindenkinek a jogok szerint. Mэгállapították, hogy hány köbmétér. S akkor ott levágtuk fűrészszel, s méterbe ésszahasogatták. Mindénki meгjegyözte, hogy melyik az övé. Gyéribben a bükkfák még még vótak maradva. Nem szabadott sénki hogy elhozza. Mindénki ésszerakta, s akkor két vagy három nap hordtak, erdőltek. A birtokosságtól jött egy meгbízott. Nem erdész vót, hanem egy felelős személy. Égy darabig vót Ferencz Pista és, vót Bödő Náci és, s Pongrácz. S az osztán odafigyelt, hogy valaki a máséhoz nem nyúl-é hézza. Me akkor és vót olyan embér, hogy a másét és félrakta. Na, de még vót mondva, hogy ezen a két-három nap menjén mindénki s hozza. Akkor vót az erdőlés. Ugyé örökké került két-három embér, aki hézzanyúlt a máséhoz. A másik pedig sémmi pénzétt nem*

nyúlt vóna hëzza a máséhoz. Az államosittás 48-ba vót, ez pedig azelőtt vót. Én 48-ba kilenc éves kölyök vótam, emlékszem jól. Az 50-es évekbe osztá má nem vót így; Ha erdőlëskor a kerek mëgomlott, vitték a furut, s ott helybe mëgcsinálták.

faborna fából készült fogakkal ellátott borona *Lakatos Jósának, Lakatos Mihály apjának vót ëgy fabornája, a foga ës fából vót. Mikor herét vettek, az apró heremagot aval húzatták belé, hogy a vasborna ne húzza erőssen belé. A vasborna túl nehez vót.*

→borna, →vasborna

fakókerek ráf nélküli kerék *Azt a vas nélküli kereket, aminek kerekfala vót csak, fakókereknek hitták. Nr.* Azokra a régi időkre volt jellemző, amikor nagy vashiány volt. A XX. században már nem használták.

farkazó terüvel megrakott szekér után kötött fa, amit lejtőn fékezés céljából szoktak kötni *A farkazó mëg arra ës jó, hogy ëgyengeti az utat, elveri a nagy kövekët. Fr. Hágóra farkazót ne vígy!* ha nehéz feladatot kell elvégezned, ne vigyél magaddal mëg olyasvalakit (pl. gyermeket), aki a feladat elvégzését a maga igényeivel nehezíti

fattyutëngëly nem valódi, általában kényszerből ideiglenesen kialakított tengely *A tëngëlyëm letörött vót, de fattyutëngëlyt köttem, s a fát avval ës szálíg hazahoztam.*

fëlhërc[fa] ~ fërhërc[fa] szekéralkatrész lovasfogat esetében: a szekérrúdra keresztben felerősített megvasalt fa, amelyre a két hámfát (*késefát*) akasztják; újabban vasból is készítik

→fëlhërcvas, →késefa, →szekerrúd

fëlhërcvas ~ fërhërcvas a *fëlhërcet* köti két oldalt a szekértengely végéhez

→fëlhërc[fa]

fenekdëszka több deszkából összeállított aljdeszka, amely a két tengelyre helyezett *párnákon* nyugszik, és szélről a *rókancák* rögzítik

→párna, →rókanca

fentő ~ kerekfentő a *fentők* a szekérkerék küllőszerű sugarai, amelyek a *kerekfejet* (kerékagyat) a kerékfalpallal kötik össze, azaz összetartják a kereket (6. kép)

→kerekfej

fërhërc →fëlhërc

fojtókarika ~ **cug** a párnát a tengellyel összefogó széles lapos vaspánt, karika (mind az első, mind a hátsó tengelynél) *Két darab belső belső fojtókarika van a nyújtó mellett az ágason belől.*; *Ezelőtt a fatengelyű szekereknél valami kopott ráfból csinálták. Alóll megfúrták s egy mēnetēs szēggel anyával ēsszehúzták.*

→**cug**, →**párna**, →**tengély**

fürgentyü a szekér első tengelyén fekvő párnára helyezett, ezen elforduló négy-szögletes fa, amelyen a szekérderék első része nyugszik, ami lehetővé teszi, hogy a szekér fordulni tudjon; két szélére két *rókanca* van beléhelyezve, ezek tartják a szekéroidalt; *szánelōn* a *fürgenytü* az **éhán** forog és a *rókancá*-kat két erős vasfűl helyettesíti, amelybe a rakományt leszorító *erdőlő láncot* akasztják (3. kép)

→**párna**, →**rókanca**, →**szekérderek**, →**szekerelő**

gērēndēly az eke fából készült része, ami a vas részeket tartja: az *ekefejet* rajta a *laposvassal* és a *kormánydēszkával*, a *cuggal* ráerősített *hosszuvasat* *Ez a gērēndēly, amelyik itt jō elé, s a talyigára mēnyēn rēa.* (2. kép)

→**eke**, →**kakasszēg**, →**pating**, →**talyiga**

hosszuvas ~ **ekevas** csoroszllya, a *laposvasból* és *kormánydēszkából* álló *ekevas* elé szerelt cserélhető vágóél *A hosszúvas el van kopva.* (2. kép)

→**cug**, →**eke**, →**gērēndēly**

húzószíjju ~ **húzószíjj** ~ **istráng** lófogát esetében *fēlhērc*re akasztott két *késefá*-ra helyezett szíj, amelytől fogva a lovak húzzák a szekeret

→**fēlhērc**

istráng →**húzószíjju**

járom járom *A járom joharfából készül. Nr.* Vasárnap és más ünnepnapokon az állatok járomba fogása tabu volt, bűnnek számított. *Ezelőtt olyan nem vót, hogy vasárnap az állatot a járomba befogja vagy hogy az ekét a földbe beléakassza valaki! Az nagy szégyēn lett vóna, s nem ēs tette mēg sēnki, met akkor még nem vót úgy elistentelenēdve a nép, mind most. Sz. nyári járom, téli járom* *A téli járom keskenyebb. Nyári járommal ēgymást verik belé a marhák a hóba, nyüszkōlnēk.*; **pityókahúzóató járom** a burgonyasorok töltőekével való feltöltésekor használt, a sortávolsághoz igazodó szélesebb járom; **ēgyes járom** egyetlen szarvasmarha befogására alkalmas járom (8. kép)

→**bordica**, →**eke** ([pityóka]kapáló eke ~ [pityóka]húzó eke ~ hompoló eke), →**járomaljfa**, →**járomfa**, →**járompáca**, →**küszküllő**, →**vonószíjju**, →**vonóvas járomfa** ~ **járomfejfa** ~ **járomfej** a járom felső része; a közepére fűrt lyukban rögzítik a *vonószíjju*t v. *vonóvasat* (8. kép)

járomaljfa a járom alsó része (8. kép)

járompáca a járom külső, föl-le mozgatható része, amely a befogott szarvasmarha nyakát rögzítette a *járomfa*, a *járomaljfa* és a *bordica* közé; régen fából, később vasból készült *Ha galas vót a föld, kivették a járompácát, s mind leverték a galat a föld tetejéről.*; *Ezelőtt még a járompáca és fából vót, borsikából csinálták, met az jó szíjjas vót s erőss, nem törött ki.*; *Később apám Dávid bát még a járompácával és megütte.* (8. kép)

→**bordica**, →**járomfa**, →**járomaljfa**

járomszög a közepén átfűrt *járomfán* áthaladó szög, amely a *vonóvasat* (régen *vonószíjju*t) rögzíti a járomhoz

jégszög vashiány, illetve szegénység miatt az igásállat körmébe ütött szög patkó gyanánt téli erdőlés alkalmával *A jégszög a marha körmibe ütött szög vót vashiány miatt. Az öregéktől hallotta apám.*

→**marhapatkó**, →**lópatkó**, → **kócs** (*sarkazó kócs*)

kakasszög az *eke* *géréndélyén* lévő lyukak egyikébe belehelyezett szög, amelyre a *talyigán* át a *tézsollához* vezető *vonószíjju*t akasztották; később a *vonószíjju*t lánc, a *kakasszöget* az *eke* aljára helyezett *kampó* (*kankó*) (2. kép) váltotta fel **Nr.** A *kakasszög* helyének változtatásával a talaj- és terepviszonyok függvényében szabályozni lehetett a szántás mélységét, ugyanis a beleakasztott *vonószíjju* lefelé húzta a *géréndélyt* és ezáltal a rajta lévő *ekevasakat*. A szántásmélység beállításának lehetősége volt a *laposvas* helyzetének változtatása is az *ekefejen*.

→**eke**, →**géréndély**, →**laposvas**, →**pating**, →**vonószíjju**

karika vaskarika (különböző alkatrészként) **Sz. kerekfejre való karika** ~ **agykarika** a kerékfejet kívül kisebb, belül nagyobb karika szorítja össze *Ezek kerek fejire való karikák, melyik belől, s melyik küjjel. Küjjel egy kicsitt vékonyabb a kerek feje, belől vastagabb. Nem nagy a diférenca.*; *Ez és olyan, mind amit mondok, hogy a kerek fejibe belől beléütik. S osztán forog a kerek a marokvason s a szálvason. Ejiszé küjjel és vernek, de az küssebb, me belől a tengerszög bövebb, vastagabb.* (6. kép)

→**agykarika**, →**fojtókarika**, →**lőcskarika**, →**marokkarika**

kerek kerék *Kérésztülmént a békán a kerek. Fr. Még van kötve a kerek.* akadályoztatva van vmi által *Az állatok miatt én soha nem mehettem sehova, nálunk még vót kötve a kerek örökké.; A világ kereke örökké eléfelé forog[, vissza nem fordul sohase].* a múlt soha nem tér vissza; **Forog a kerek.** változik a világ *Kicsi magyar világba egy zsidó talicskával hordta a földet útépítéskor valahol az Uzba. Megszólította a csendőör: »Nehez, ugye?« »Nem nehez, met forog a kerek!«* (értelmezése: a konkrét jelentésen túl átvitt értelemben egyidejűleg jelenti a jövő reményét és a jövővel való fenyegetést) **Kif. eloldja a kereket** megszökik *Míg a felesége misén van, Csuli ódja el a kereket otthonról örökké.; fallat ~ fallitt a kerek* (fallat ~ fallitt = farol) **1.** vmilyen irányba félretart, félrehúz, félrejár a szekerkerék *Fallott a szeker ide-oda. 2.* (átvitt értelemben) tart, ragaszkodik vki vkihez *Láttam, hogy a gyermek és fallitt oda hëzza.; fallitt félre 1.* (átvitt értelemben) nem az előírt úton jár, el akar távolodni vmitől *Addig fallított fére, hogy végül ott-hagyott egészen. 2.* (átvitt értelemben) nem arról beszél, amiről kellene, mellébeszél; **keni a kereket** megveszteget vkit *Hát azt maga nem tudja, hogy ha a kereket nem kenik, nem forog?!; köti a kereket* ragaszkodik az álláspont-jához, akadékoskodik (6. kép)

→**kerekfej**, →**kerekfal**, →**fentő**, →**kerekszög**

kerekagy →**kerekfej**

kerekfal keréktalp

kerekfej kerékagy, a kerék középső, hengerszerű része, amelyben a küllők összefutnak

→**fentő**, →**karika** (*kerekfejre való karika*), →**marokvas**, →**përsëly**, →**szálvas**

kerekfentő →**fentő**

kerekszög kerékszög; a kerék tengelyről való lecsúszását akadályozza meg (6. és 9. kép)

→**marokvas**, →**szálvas**, →**szekerkerék**, →**tëngëly**

kërsztorcok vízszintes fa, amely a *szánáll orrán* (*szán orra*) keresztül elül összeköti a szántalpakat; a *kërsztorcokot* az első *eplënnel* a *vonorcok* köti össze (3. kép)

→**eplën**, →**szán** (*szán orra*), →**szánáll**, →**vonorcok**

késefa hámfá *A késefával ütték vót még (= agyonütötték). Sz. szántó késefa* Szántó késefa, úgy mondták. A szántó késefának a két végin vót ilyen kankó.

késleg csak a hámfával, (ló)fogat nélkül *Csak úgy késleg jöttem a lovaimval.* – Nr. Akkor használják a kifejezést, ha a hámba befogott, felszerszámozott ló után még nem kötötték oda a szekeret, szánt, ekét stb., de már közlekednek vele.

kócs ~ **kúcs** kulcs *Sz. kócs/kúcs ekéhez* Az eke laposvasát az ekefejen kulccsal lehetett állítani a mélyebb vagy kevésbé mély szántáshoz; *sarkazó kócs* Télben erdőléskor a lópatkóra a sarkazó kúccsal/kóccsal sarkakat csavartak, hogy ne csússzon a jégen. A két művelet elvégzésére ugyanaz a kulcs szolgált. *A lovat télbe még sarkazták. Olyan patkót csinált a kovács, hogy a patkónak a hátussó két végire és lík vót csinálva, s mēnetēt vāgtak belé. A bótból vētűk a sarkat. A sarok ilyen négyszögű vót s hēgye vót. Édesapám tette rēa, s sarkazó kúccsal húzta belé a patkóba. A ló lábát fél kellett venni s még sarkazni. Erdőbe jártak, s minden réggel újra sarkazták a lovat, hogy fogjon a jégén s mindenütt. A lónak a lábát fél kellett emelni, elejit s utaját mindēnütt. Én még olyan jó gyermek vótam, édesapám félvette a ló lábát, s én csavartam belé. Amelyik el vót vásolva, azt ki kellett venni, de biza sokszor úgy beléváslott, hogy alig lehetett kivenni. A kúcsnak ez a négyszögű vége direkt talált a sarokhoz. Amelyik lónak jó körme vót, jó lába, annak hármat tettek a patkónak az első felire. Közepén egyet tettek s hátul a két sarkára. De a mējénk az egyik ló telitalpu vót s nem vót olyan jó a patája, hát annak előll és kettőt tettek, így ennyi távolságra mēnetēt vāgtak. A kovácsnak és nehéz vót még csinálni, met a patkót ki kellett fúrni, s mēnetēt vāgni. Télbe persze. Ezelőtt az emberek sokat kínlódtak. Minden áldott nap mēntek a Bükkre. Erdőlni kellett, ha énni akartak. Hozták a fát édesapámék, vāgtuk össze, vitűk Szerédába s adtuk el, hogy légyen, amit mégēnni. Most vidéát hegesztnek a patkóra, most nem üsmerik a sarkat.*

korcsilya kézzel húzott kis faszán, szélesebb alacsony fából készült szánkóféle Nr. Akinek az állatok itatásához több vízre volt szüksége, téli időben a vizet a kútról vagy a patakról korcsilyával hordta, amelyen egy nagy facseber fért el. Egyéb téli szállításra is használták (tűzifa, megperzselt disznó házba való bevitele stb.) Sz. *korcsilya orra, korcsilya talpa, korcsilya lánca*

kormánydészka ~ **kormány** az *ekevas* földet elfordító legnagyobb része, ami a földet vágó lenti *laposvas* fölé van az *ekefejre* erősítve *Öntött vas, élyen hajtott, de úgy híjják, hogy kormánydészka. Alatta van a laposvas.* (2. kép)

kötőrúd a széna- vagy gabonarakomány lekötésére szolgáló nyomórúd az *egészvágás* szekéren

→**csiga**, →**lánc** (*szekerkötő lánc*), →**lapocka**, →**szeker** (*egészvágás szeker*) (7. kép)

küszküllő a *járomfa* és *szekerrúd* összefogására szolgáló fadarab, amelyet a *vonószíj*uba (később *vonóvas*ba) illesztnek *A sárba belérekedtünk, úgyhogy a küszküllőt kihúztuk, a tehenyékét lefogtuk, s gyalog hazajöttünk.* – **Nr.** Névcsofó: egy falubeli férfit egy *küszküllő*vel kapcsolatos gyermekkori tévedése miatt neveztek egész életén át *Küszküllő Kálmánnak*. Téli *erdőlés*kor kiesett a *vonószíj*ből a *küszküllő*, amit a gyermeknek kellett volna helyretennie, de ő tévedésből helyette egy darab megfagyott emberi ürüléket vett fel a hóból, ami a kézmelegtől felmelegedett és kettétört. **Sz. küszküllő vasa** (→**vonóvas**) a szekerrúdon átdugott vas, amelybe a *küszküllő*t behelyezték (korábban ezt a funkciót a *vonószíj* töltötte be) (8. kép)

→ **járomfej**, →**szekerrúd**, →**vonóvas**

küszküllőszíjju ~ **küszküllőszíj**

→**vonószíjju** ~ **vonószíj**.

lajtorja ~ **szekerlajtorja** szekéroldal, a széna- v. gabonahordó szeker (ún. *egészvágás szeker, hordó szeker, nagy szeker*) két oldala, amelyet a *lőcs* tart *A bükkfahordó lajtorja más vót, mind a szénás- vagy gabonásszekeré. A rókanca közti tették bé a bükkfahordó lajtorját, s a métër fát a közti rakták bé. Azt a lajtorját csak egy pár darab csipke fogta össze. De azok keményebbek vótak, mind amit szénának vagy gabonának használtak. Élyen inkább olyanoknak vót, akik télbe fuvarozni jártak. Lovasoknak. Télbe a métërfát hordták. Sz. bükkfahordó lajtorja, lajtorja álla, lajtorjás szeker, fogas lajtorja* (6. kép)

→**csipke**, →**lajtorjafog**, →**lőcs**, →**szeker**

lajtorjaáll a szekéroldal (*lajtorja*) felső és alsó fája

→**lajtorja**

lajtorjafog a szekéroldal (*lajtorja*) foga

→**lajtorja**

lánc lánc **Sz.** *első szekerkötő lánc* a rakott szekéren a nyomtatórúd (*kötőrúd*) elülső lekötésére szolgáló lánc, *erdőlő lánc*, *hosszú lánc ~ szekerkötő lánc* a rakott szekéren a nyomtatórúd (*kötőrúd*) hátsó lekötésére szolgáló lánc (régén: *hosszúkötél*) (7. kép), *kicsi lánc*, *nagy lánc*, *szekerkötő lánc*, *tehen fejire való lánc*, *vékonzemű lánc* **Nr.** A paraszti gazdaságban több láncfélélt használtak. Mindegyik láncnak volt neve, amely a lánc jellemzőit (*kicsi lánc*, *vékonzemű lánc*, *hosszú lánc*, *nagy lánc* stb.) vagy a használat körét tükrözte: az *erdőlő lánc*, a *csaptattyúlánc* és az *akasztólánc* az erdőléshez volt szükséges, a *szekerkötő lánc* a megrakott szénásszekér lekötésére szolgált, a *tehen fejire való lánc*cal a marhát kötötték meg a járomfához az istállóban, fogták be a járomba, vagy vezették el vele valahová.; Ha adott helyzetben, például a (fa)rakomány leszorításakor, a lánc megrövidítésére volt szükségnek, ennek egyik módja a lánc *megszemélése* volt, amely abból állt, hogy a lánc egyik szemét a másikba dugták. Téli erdőléskor nagyobb fákból álló rakomány esetében a *megszemelés* után *sínszeggel* való rögzítés következett (*megsínszeggelés*).

→*akasztólánc*, →*csaptattyúlánc*, →*sínszög*

lapocka az *egészvágás szeker* (*hordó szeker*) csigájának forgatására szolgáló fa a rakomány lekötésekör (7. kép)

→*csiga*, →*kötőrúd*, →*lánc* (*szekerkötő lánc*)

laposvas az ekevasnak az a lenti, ekefejre erősített része, amely vágja a földet; *Az ekefején van egy vas, amelyik féljő, s amivel lehet állítani az ekét. Alóll és anya van, s féjjel es. Ha az alját meghúzatod, féljebb vészéd, akkor az eke orra beljebb mēnyēn, hogy az eke jobban beléhúzzon a földbe vagy hogy ne húzzon erőst belé. Nem jut eszembe, hogy ezt az állító vasat minek mondják.* **Nr.** A szántás mélységét a *kakasszög* révén is lehetett szabályozni. (2. kép)

→*eke*, →*ekevas*, →*kakasszög*

lópatkó lópatkó

→*kócs* (*sarkazó kócs*)

lórúd lovas szekér rúdja *Apósomot a lórúd vége a kapuhoz odaütte vót, s osztán egy életēn kērésztlül síndētt (= szenvedett, sínylett).* **Nr.** Felcsíkon a tárgy neve: *lóbadugó*.

lőcs ~ **szeke rlőcs** enyhén görbülő, kb. 1,5 m hosszú fa, amely a szekéroldal (egészvágás szekér esetében a *lajtorja*) felső részét tartja kívülről, alsó végével a szekértengely végére van rögzítve **Sz. lőcs végire való vas** Ez a lőcsnek az alja. A farész beléményen, s megszegelik a lőcshöz, ahol a lik van. Vagy meöcsavarozzák, **lőcs vasból** A régi falőcsöt kicsérélte. Alóll kiszakadt. (6. kép)

→**lajtorja** ~ **szeke rlajtorja**

lőcskarika a lőcs végire való vas végén található *karika*, amely a lőcsöt a tengelyhez kapcsolja (6. kép)

marhapatkó ~ **marhavas** marhapatkó

→**jégszég**, →**lópatkó**, → **kócs** (*sarkazó kócs*)

marokkarika a marokvas részeként a tengely végén megövezi, ehhez szorítja a marokvasat és a szálvasat *Úgy tészik fél a tēngēlyre, hogy mēgmelegittik, s úgy rēaütik, hogy süljön rēa, égjēn rēa, ne mozduljon. Van két lik vagy három rajta, s ott rēaszēgelik a fēlső felire a tēngēlynek. Me alóll a szálvas jó.* (9. kép)

→**marokvas**, →**szálvas**, →**tēngēly**

marokvas ~ **marokvessző** a tēngēlyen felül, a keréken belül lévő vas, amely a szálvassal együtt körülfogja a tēngēlyt, külső a végén a *marokkarika* és a *kerekszég* található *A szálvas csak nekimēnyēn a tēngēly bütejinék, a marokvessző pedig mēgövezi a szálvasnak és a fejit.; A marokvessző vége kerek, marolja a kereket.* (9. kép)

→**kerekszég** →**marokkarika** →**szálvas**, →**tēngēly**

marokvessző → **marokvas**

nyújtó négyszögűre faragott, a szekér alatt végigfutó hosszú rúd, amely az *előágos*ba van illesztve és amely a *szeke relőt* és a *szeke rutót* a *derēkszég* révén összekapcsolja; a rajta lévő lyukak révén a szekér hossza változtatható (10. kép)

→**ágos**, →**dērēkszég**, →**szeke relő**, →**szeke rutó**

óaldészka a szekér oldalát alkotó egymáshoz illesztett deszkák **Nr.** Általában a *félvágás* v. *kicsi szeke* oldalát alkotják *oldaldeszkák*, a *nagy* v. *hordó* v. *egészvágás* szekér oldalán *lajtorják* vannak. Utóbbi esetében a *lajtorjafogak* v. *csipkék* mögött belül ugyancsak lehet *oldaldeszka*. (5. és 6. kép)

→**lajtorja**, →**rókanca**, → **szeke** (*félvágás, egészvágás*), →**üllésdeszka**

párna a szekértengelyre felül vele párhuzamosan erősített vastag fa (köznyelvi neve: *párnafa* v. *sémely*); a hátsó párnába felül a szekéroldalt tartó *rókancák*

vannak belehelyezve; a *szekerelőn* a *rókancák* a *párna* fölött a forgó *fürgentyü*be vannak belevésve; az első és hátsó *párnák* alsó részén található véseten keresztül halad át a *nyújtó*, amely elül belemegy az *ágosba* (9. és 10. kép)

→**fürgentyü**, →**szekerelő**, →**szekerutó**, →**téngély**

pating gúzslánc: az ekét a talyigával összekötő lánc (régén szíj) neve

→**eke**, →**göréndély**, →**kakasszeg**, →**talyiga**

ráf a keréktalpra húzott vasabroncs; újabban a *ráfos kerekű szekereket* (6. kép) felfújható gumiabronccsal rendelkező *gumikerekű szekerekkel* (5. kép) helyettesítették **Sz. ráfos kerek**, **ráfos kerekű szeker**

→**kerekfal**

rákláb hozzáerősítésre, összekapcsolásra szolgáló kétágú szeg, lágyvasból készült kisebb eszköz *A rákláb az egészvágás szekeren a lajtorjáját a párnára rejafogta. Beléütték, s kívül lefogta a lajtorja alját.; Mikor jöttünk bé a Kárászson, a balról való lajtorja aljáról a széna a ráklábat kiszakasztotta. Döcsögött s nagy terü vót, azért szakadt ki. A lajtorját a terü a kereknek nekinyomta, úgy, hogy a kerek a lajtorján a csipkékét surolta. El és váslitotta, úgy, hogy majdnem törtek el.*

rókanca a kicsi v. félvágás szekér **ódaldéskáit** és az egészvágás v. hordó v. nagy szekér lajtorjait kívülről négy *rókanca* tartja, az első kettő a *párna* felett elforduló *fürgentyü*be, a hátsó kettő a *párnába* van illesztve (5. és 9. kép)

→**fürgentyü**, →**párna**, →**szeker** (egészvágás ~, félvágás ~, hordó ~, kicsi ~, nagy ~)

sínszeg nagy, négyszögletű erős vasszeg, amelyet eredetileg a vasúti sínek rögzítéséhez használtak **Nr.** Téli erdőléskor a sínszegek a farakomány láncsal való leszorításában fontos szerephez jutottak. *Télbe a láncot az erdőn két láncszem között megsínszegelték. Két láncszem közti béverték, s a fába beléverték, azért, hogy a láncot szorítsa még. Osztán otthon a capinával kivették, amikor hazaértek.; Nyárba a szekeret csaptattyuval kötték még, télbe pedig sínszeggel. Szegelték a fába belé, úgy húzták össze. A párnának mind a két végén karika vót, s a cigánláncot abba beléhúzták mind a két felől. S a sínszeggel szorította. A sínsz eget két cigánláncszem közti beléütötte. A hegye ha békaphatott, akkor a lánc feszült a párnán. Ha két-három fa vót, mindéggyikbe egyet beléütött. Egyszer rendesen meghúzta a láncot, s osztán sínszeggel húzatta utánna. A láncszem két vége közti béütötte. Azért kellett hegyes légyen a sínszeg.*

Ha három sínszöveget beléütött, má 6 cöntit rövidült a lánc. De ezt csak a darabos nagy fánál lehetett. Ha apróbb vót a fa, azt a szánon és csaptattyuval kellett meghúzni. Elöll a szánra félfért három fa, s hátul csúszott a földön. Három sínszöeggel húzatta még, s avval má méhetett.

szálvas a szekértengely alján helyezett vas, amely a marokvassal ~ marokvesszővel együtt övezi meg a szekértengelyt, ezeken forog a kerék, a tengély végén lévő marokkarika szorítja össze ezt a hármat. A marokvesszőt s a szálvasat kovácsoltszégek fogják a tengélyhez. Ha a kerekagynál a kerek a szálvasat elköptassa, akkor a kerek lejöhet a tengélyről, met a kovácsoltszégekét a kerek kihúzza a szálvassal s a marokvesszővel együtt. Ezétt a kovács átolfúrja a tengelyt, s egy szöeggel fogja oda ökött. (9. kép)

→marokkarika, →marokvas ~ marokvessző, →tengély

szán szán, szánkó **Fr. Szánkázik vki hátán.** kihasznál, kizsákmányol vkit *Én azokat ítélöm el, akik a szegén embër hátán szánkázna.* **Sz. szán orra, nyoszolyás szán** (3. kép)

→bakkszán (nyoszolyás szán), →eplén, →szánáll (szán orra), →szánélő, →szánláb, →szánutó

szánáll szántalp, amelyeken csúszik a szán **Sz. szán orra** a szánáll első része; a két szánáll orrát egymással a *kérésztorcok* köti össze **Nr.** A szánáll a szán egyik legfontosabb része. Rendszerint házilag készítették el egy erős, egészséges bükkfa törzséből, amely a törzsből kiinduló gyökeret is tartalmazta. Utóbbi képezte a szánáll hajlított részét, azaz a szán orrát. (3. kép)

→eplén, →kérésztorcok, →szánláb, →vonorcok

szánélő a szán első része, amely két szánállat (szántalpat) tartalmaz a hozzá tartozó részekkel együtt (kérésztorcok, vonorcok, szánlábak, eplén, fürgentyü) (3. kép)

szánláb a szánállba (szántalpba) vésett rövid függőleges fa, amely az eplént tartja (3. kép)

szánutó ~ utószán ~ baksa ~ bakóca a szán hátsó része, amely csak a két szánállat (szántalpat) és az ezeket összekötő, szánlábbon álló eplént tartalmazza, nincsen rajta forgó fürgentyü

szeke szekér **Fr. Nehogy valami almásszeke után elbódorogjál!** nehogy eltévedj, valamerre tévelyegj – Tréfás, kedveskedő. Csíokban, ahol a hideg éghajlat miatt nem termett meg a nemesebb gyümölcs, régen a gyermekek szaladtak

az Udvarhelyszékről jött almás- és szilvásszekerek után.; **Az apostolok szekerin jár.** Gyalogol; **Nem baszunk szekeren[, me ráz]!** Helyzetmondat. Jelentése: nem ért egyet a javaslattal, tervvel *Hogy én ezért annyi pénzt adjak?! Na, nem baszunk szekeren, me ráz!*; **Kiáll a szekere rúdja.** távozófélben van; **Taszítsa a szekerit (vkinek).** segít valakit az előrehaladásban *Ha tehetségem volna, mindégüknek a szekerit mégtaszittanám. De tehetetlen öregembér lettem, s meg kell elégedjem avval, amit eddig tettem.* **Sz. egésvágás szeker ~ nagy szeker ~ hordó szeker, szénás szeker, félvágás szeker ~ kicsi szeker, pityókás szeker, szilvás szeker, kóbérés szeker** (5–7. és 9–10. kép)

→**párna**, →**szekerelő**, →**szekerkerek**, →**szekerrúd**, →**szekerszín**, →**szekerutó szekerdörék** a szekér dereka, azaz az *ódaldeszák* (vagy *lajtorják*) és a *bütüdeszkák* által határolt belső része *A szeker dörékába belévettem.* (5. és 6. kép)

→**bütüdeszka**, →**lajtorja**, →**ódaldészka**, →**üllésdeszka**

szekerelő a szekér első részét fenntartó szekérrész, ebbe megy bele a **szekerrúd** is; részei: *előágos, tengély, párna*, két *rókanca*. (9. kép)

→**ágos**, →**előágos**, →**előtengély**, →**párna**, →**rókanca**

szekerkerek szekérkerék (6. és 10. kép)

→**szekertengély**, →**kerekagy**, →**kerekszög**

szekerrúd szekérrúd; a *szekerrudat* a *járomfába* helyezett *vonószíjju* (később: *vonóvas*) segítségével a *küszküllő* révén kapcsolták össze a járommal. **Nr.** A szekérrúd valamilyen *szíjjas* fából, leggyakrabban nyírfából készül. **Sz. vas a szekerrúd végire ~ rúdra járó vas** *A rúdra járó vason s alatta a szekerrúdon két véset van. Lüjtöre elébb fogták a marhát, hogy a kerek ne érje még a lábát. Met ugyé, a fejitől tartott, s ha közel vót, akkor a kerek a lábát mēgerte.;* **szekerrúd szárnya** a szekérrúd szekér felőli részének kétfele ágazó része, amit ráhúznak az *előágasra* vasszeggel erősítve őket össze; az *előágas* révén az *éhá*hoz kapcsolódva fordítja a szekeret (5. kép)

→**ágos**, →**éha**, →**járom**, →**küszküllő**, →**véset**

szekerszín szekerek és egyéb eszközök (*eke, talyiga, borna* stb.) tárolására használt szín, lefödés *Nálunk a besső kicsike vót, s nem vót szekerszínünk se. Az esső örökké vert ezt és, azt és. A csűrbe sem vót hely valamit féretenni, me a szekerekkel örökké jártunk.*

szekertengély szekértengely (6. és 9. kép)

→**előtengély**, →**fattyutengély**, →**tengély**, →**utótengély**

szekerutó szekérutó, amelynek részei az *utótengély*, az *utóágos*, a *párna*, a két *rókanca* *A szekerutón a tengélyre két cuggal rëa van fogva a párna. Benne az utóágos. A párnába benne van két rókanca.* (9. kép)

→**ágos**, →**cug**, →**párna**, →**rókanca**, →**utótengély**, →**utóágos**, →**utótengély**

talabor kerékkötő fa, amellyel lejtőn lefele, hogy a kereket védjék, egy faeszközzel kötik meg azt; mivel a kerék forgását akadályozza, ezért fékezi is a szekeret
talyiga ~ **taiga** két kisebb kerékkal rendelkező, egy rúdú jármű, amelyet leginkább az eke vontatására használnak, de vízszintes hátrabillethető deszkafelület vagy láda is helyezhető rá (pl. *dögszeke* v. *eketalyiga* esetében) *Égyes lóra van szánva ez a talyiga. Úgy van csinálva, hogy direkt vasat csináltak rëa, ahova a késefát beléakasszák.* (2. kép)

→ **dögszeke**, →**eke**, →**ekeszër**, →**eketalyiga**, →**pating**

talyigakerék ~ **taigakerék** a talyigakerék kisebb méretű a szekérkeréknél, újabban vasból készül (2. kép)

tánygyérkarika a kerékagy mellett belül vagy kívül a tengelyen lévő karika **Sz. belső tánygyérkarika** a kerékagy és a *párna* közötti karika, **külső tánygyérkarika** a kerékagy és a lőcskáva közötti karika, köznyelvi neve *pengőkarika* (6. kép)

→**kerékfej**, →**tengély**

teke terüt szállító szekéren vagy szánon alkalmazott, földön csúszó kisebb-nagyobb gerenda, ami szükség esetén ideiglenesen kiegészíti a jármű szerkezetét *Ha a nagy terü alatt a tengély letörött, a tengély alá tettek hosszan egy fát. Ez vót a teke vagy csúszó. Az elejit félkötték a tengélyre, s a vége csúszott hátul a földön. Ezen a tekén a fát ilyenkor és haza lehetett hozni.; Télén szénahordani a szánra tekét köttek: kétódalt a fürgentyüre egy-egy hosszú fát, landinát tettek. A gerendák egyik vége a fürgentyún vót, a másik vége pedig hátul a földön. Ez a földön csúszó alkotás vót a teke. – Amint a példamondatokból kiderül, a tekét két helyzetben is alkalmazták: tengelytörés esetén erre helyezték a súlyt, (*bakk*)szánon történő szénahordáskor pedig a szán szerkezetének kiegészítésére (*nyoszolyás szán*). **Kif. tekét köt** terüt szállító jármű alját egy földön csúszó, a súlyt hordozó faszerkezettel, gerendával kipótolja*

→**bakkszán** (*nyoszolyás szán*), →**csúszó**, →**tengély**

tëngëly ~ **szekertëngëly** Fr. *A tëngëly/a kerek mëgfutott nála.* megbolondult (személyre) *Kif. Tëngëlyt akaszt.* ~ *A tëngëlyünk vége ësszeakad.* 1. konfliktus támad közöttük *Ha belékaszálsz a füvembe, a tëngëlyünk vége ësszeakad.* 2. kikezd vkivel, beleköt vkibe *Arra ügyelj, hogy a tëngëlyünk vége ësszeakad. Métt akasztottál tëngëlyt vele?* (6., 9. és 10. kép)

→**kerekszëg**, →**marokvas**, →**párna**, →**szálvas**, →**szekerkerek**, →**tángyérkarika**
terü teher *Ekkora nagy terüvel féllek, hogy valahol fëldöllünk.*

tëzsolla a **talyiga** és a **járom** közé helyezett vontatórúd szántáskor, boronáláskor; a **szekerrúd**hoz hasonló funkciója van; elül **küszküllő** és a **vészet**be helyezett **vonószíju** (**vonóvas**) kapcsolja a **járomfához**, hátul szeggel kötik össze a **talyigával** *A járom vonószíjját belé kell dugni a tëzsolla likjába.* (2. kép)

→**borna**, →**eke**, →**járom**, →**küszküllő**, →**talyiga**

utóágos a **szekér** **utótëngëlye** és a rá helyezett **párna** közé beépített, hátrafelé villaszerüen elágazó fa, amely benyúlik a **szekér** alá, és amely a **nyújtó** segítségével összeköti a **szekér** elő- és utórészét (9. kép)

→**ágos**, →**előágos**, →**nyújtó**, →**párna**, →**szekerutó**, →**utótëngëly**

utószán → **szánutó**

utótëngëly hátulsó **szekértengely** (9. kép)

→**szekerutó**, →**tëngëly**

üllësdëszka az oldaldëszkákön (**fëlvágás** v. **kicsi szekér** esetében) vagy a **szekérlajtorj**ákön (**egëszvágás** v. **hordó** v. **nagy szekér** esetében) keresztben elhelyezett rövid **dëszka**, amelyre a **szekéren** utazók ráülhetnek (5. kép)

→**bütüdüszka**, →**lajtorja**, →**ódaldëszka**, →**szekerdërek**

vasazat a **szekéren**, a **szánon** és a földművelés eszközein található **vasból** készült alkotórészek (**marokvessző**, **szálvas**, **fëlhërcvas**, **vonóvas**, **fojtókarika**, **agykarika**, **cug**, **kerekszëg**, **rákláb**, **ráf**, **ekevas**, **hosszuvas**, **bornafog**, **sínszëg**, **jëgszëg**, **patkó**, **szegfëlék** stb.) gyűjtőneve

vasmacska téli lábbelire tett, csúszást gátló **vaseszköz** *Tëlbe a bocskorra vagy a bakkancsra vasmacskát tették erdölni. A bakkancsra egy kicsitt ügyesebb vót, a bocskorra parasztabb. A bakkancsna még a sarka valamennyit mëgfogott, de a bocskor az osztán csúszott erössen.*

vátóeke váltóeke *Nekünk vót vátóékénk ës, az ës olyan ërdëkës vót. De osztán ott a csúr bütëjínél a rozsdá mëgëtte vót. Nr.* A váltóékén az eketést megfordít-

ható, és így szántáskor a földet mindkét irányba, jobbra vagy balra lehet dönteni. Lejtős területek megszántásakor alkalmazták.

véset a *szekerrúd* végén található lyuk, amelybe a *vonószíjjat* (újabban *vonóvasat*) behúzzák

→**szekerrúd**, →**vonószíjju**, →**vonóvas** (5. kép)

vonorcok a két *szántalpat* között lévő, ezekkel párhuzamos fa, amely összeköti a két *szánállat* összekapcsoló *kérésztorcokot* az első *eplénnel*; hátsó *szántalpat* is tartalmazó szán esetében a szán rúdját a *dërëkszëg* erősíti a *vonorcokhoz* (3. kép)

→**dërëkszëg**, →**eplén**, →**kérésztorcok**, →**szánáll**, →**szekerrúd**

vonószíjju ~ **vonószíjj** **1.** a *járomfejet* és a *szekerrudat* a *küszküllő* segítségével összekötő szíj *A vonószíjjut a szekerrúdon kërésztlühúzták, s akkor a küszküllőt a belédugták.; A vonószíjju nem rángatta annyira az állatot, mind a vas.* **Nr.** Régen tímárok készítették erős bőrből. Később vassal helyettesítették (*vonóvas*). **2.** az *eke gërëndélyén* lévő *kakasszëgre* helyezett szíj, amely áthaladva a *talyiga têngelye* és *párnája* között lévő lyukon, összekötötte az *eke gërëndélyét* a *vontató tézsollával* (nagyon régi használatban, később lánccal vette át ezt a funkciót) (2. kép)

→**szekerrúd**, →**véset**, →**vonóvas**, →**eke**, →**gërëndély**, →**kakasszëg**

vonóvas a *járomfához* rögzített és a *szekerrúdon* átdugott vas, amelyen a *küszküllőt* átdugták, így kapcsolva össze a *szekerrudat* a *járommal*. Előde a *vonószíjj* ~ *vonószíjju* volt. *Ezelőtt vonószíjju vót. Osztán amikor má nemigën csináltak a tímárok jó vonószíjjunak való bőrt, akkor kezdtek vassból csinálni a kovácsok. A járomfának a közepit mëgfúrták, s egy ilyen vasdarabot belétettek, s fëjjel anyát rëa. Ez olyan vót mind egy kovácsolt lánccszëm. S akkor oda belétették, s akkor ennek nem kellett küszküllő se egyeb, elég vót, ha csak egy olyan patkószërü vasat oda beléakasztottak. Ha mëgkopott az egyik fele, akkor fordítottak egyet rajta.* (8. kép)

→**járomszëg**, →**szekerrúd**, →**véset**, →**vonószíjju**

IRODALOMJEGYZÉK

- Benkő 1970.** Benkő Loránd (szerk.): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. II. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970.
- Haáz 1942.** Haáz Ferenc: *Udvarhelyszéki famesterségek*. Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet, Kolozsvár, 1942.
- Holler 2015.** Holler László: Legkorábbi szövegemlékeink keletkezési idejéről és az Ómagyar Mária-siralom *kyniuhhad* kifejezésének új értelmezéséről. *Erdélyi Múzeum*, 77. (2015) 3. 117–134.
- MNL 1977–1982** *Magyar néprajzi lexikon*. I–V. Főszerkesztő: Ortutay Gyula. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977–1982.
- Paládi-Kovács 2003.** Paládi-Kovács Attila: *Szekerek, szánok, fogatok a Kárpát-medencében*. Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre, 2003.

KÉPMELLÉKLET

1. kép. A telek (*besső*) és épületei
Forrás: a szerző felvétele

2. kép. Az eke részei: *eke szarva*, *gërendëly*, *hosszuvas* (*cuggal* szorítva a *gërendëlyre*), *kormánydëszka*, *laposvas*.
Vaskerekű talyiga (láncsal kapcsolva a tézsollához)
Forrás: a szerző felvétele

3. kép. Szánelő három eplénnyel (ún. háromeplényű szán)

Forrás: a szerző felvétele

Megjegyzés: Az eplényeken ezeken forog a *fürgentyű*. A *fürgentyű* végén nem *rókanca* van, hanem két vasfűl, amelyekhez *lánccal* rögzítik a farakományt. A két *szánállat* a *kérésztorcok* köti össze, ami áthalad az átlukasztott *vonorcok*-kon. Az utóbbi elején látható *szög* kapcsolja a *rúdszárnyat* a *vonorcok*hoz.

4. kép. Az erdőlés eszközei: *fahúzó csákán ~ capina*, *fészü*, *harcsafűrész*, erdőlé *láncok*

Forrás: a szerző felvétele

5. kép. Felfújható gumiabroncsokkal ellátott (ún. *gumikerekű*)
félvágás szekér ~ kicsi szekér

Forrás: a szerző felvétele

Megjegyzés: A *szekerelő* és *szekerutó* már nem fából, hanem vasból készült, ideértve a *párnát* és a *rókancákat* is. Elül az *ágas orrára* ugyancsak fémből készült *félherc* van elhelyezve, ami a lóvontatásra is alkalmassá teszi. A szekér marha vontatású, a *szekerrúd* végén *véset* van a járom belehelyezése céljából. A szekér elején hiányos *bütüdészka*, a tetején *üllédészka*.

6. kép. Hagyományos, fából készült egészvágás szeker ~ nagy szeker ~
hordó szeker ~ szénás szeker

Forrás: a szerző felvétele

7. kép. Lekötött szénásszeker

Forrás: a szerző felvétele

Megjegyzés: a kötőrúdon átvett *lekötő láncot* ~ *szekerkötő láncot* csigával szorítják meg két *lapocka* segítségével. Utóbbiak közül az egyik a *csiga vésetébe* beszúrva biztosítja a lekötés szilárdságát, a másik a lánc és a széna közé beszúrva található, hogy el ne vesszen.

8. kép. Járom. Részei: *járomfa* ~ *járomfejfa*, *járomaljfa* ~ *aljfa*, két *bordica* és *bordicaszégek*, két *járompáca*, *vonóvas* ~ *küszküllő vasa* és *küszküllő*

Forrás: a szerző felvétele

9. kép. Szekerelő és szekerutó

Forrás: a szerző felvétele

Megjegyzés: A képen látható *szekerelő* törött és hiányos szerkezetű, több helyen is lényegi javítás, helyettesítés történt rajta. Amikor már végképp használhatatlanná vált, vasból készült változat helyettesítette (lásd az 5. képen). A *szekerelő*n a *tengélyt* a rajta fekvő *párnával* két vas *fojtókarika* fogja össze. A *párna* felett hiányzik a rajta forgó *fürgentyű* (és a belevéselt két *rókanca*). A *szekerrúddal* való kapcsolatnak rendes módon az átfúrt *előágasra* helyezett *rúdszárnyak* révén kellene megvalósulnia, de itt a (véltetően eltört) *rúdszárnyak* helyett egy közbeékelt, a *rúd* számára két helyen is átfúrt kisebb fát találunk, amely a két szélen beiktatott vasrudak révén valósítja meg a *tengellyel* való kapcsolatot. Az *előágas* két végét összekötő, a *fenekdészkat* is fenntartó *éha* itt már nem fából, hanem vasból készült. A *szekerutó*n a *tengély* felett ugyanúgy *párna* van, mint a *szekerelő* esetében, a *párnában* pedig a széleken egy *fa-* és egy *vasrókanca*. A *tengély* végén mindkét oldalon egy-egy belső *tágyérkarika* figyelhető meg. A *tengély* felett *marokvasak* ~ *marokvesszők* láthatók, végükön a *marokkarikával*. A *tengély* és a *párna* közötti *vés*et elül is, hátul is a nyújtó behelyezésére szolgál.

10. kép. Fából készült *éha* és a rajta fekvő *nyújtó* hagyományos módon készült *szekerelön egészvágás* szekéren

Forrás: a szerző felvétele

